

V. URBUTIS

LIE. *sėtryti*

Žodį *sėtryti*, *-ija*, *-ijo* „(žaidai, skauduliui) biurti, pykti, negyti, atsinaujinti, būti užsikrėtus, pūliuoti“ pažįsta dalis rytų aukštaičių. Lietuvių kalbos žodynui (LKŽ) jis užrašytas iš šių vietų: (be kirčio ženklo) Daujėnų, Panemunėlio, Rokiškio, Debeikių, Vadoklių, Bagaslaviškio; (su *-ė-*) Lygumų, Pakruojo, Joniškėlio, Kamajų, Užpalių, Kurklių, Ukmergės; (su *-ė-*) Vabalninko, Kupiškio, Dusetų (iš pastarosios vietos taip užrašyta K. Būgos; kitų iš čia pateikiama ir su *-ė-*). Dažnai vartojamos lytys su priešdėliais *už(u)-*, *až(u)-*, ir pasitaiko vietų, iš kurių tik jos vienos ir užregistruotos, plg. *užsėtryti* iš Linkuvos, Šėtos, *ažusėtryti* iš Vyžuonų. Dėl *sėtryti* (ir jo priešdėlinių vedinių) priegaidės turimi užrašymai tikro vaizdo neduoda: žymėjimas *-ė-* ar *-ė-* iš esmės terodo kirčio vietą, nes žodžių su kirčiuotais ilgaisiais balsiais (ir *ie*, *uo*) priegaidė tame plote paprastai neskiriama. Papildoma informacija (gauta iš asp. Ž. Urbanavičiūtės ir kitų asmenų) leidžia kiek patikslinti rūpimų žodžių geografiją, tačiau ir ji – ištisai iš priegaidės atžvilgiu indiferentiškų šnektų, plg. *'sėtryti* (Obeliai, bet čia dažniau *ažu'sėtryti*; Suvainiškis, Sudeikiai, Alanta), *už'sėtryti* (Skapiškis), *užsi'sėtryti* (Eriškiai, kur žinomas ir *'sėtrytis*; Čedasai, Onuškis, Vidiškiai, Videniškiai). Atsižvelgiant, be kita ko, į kilmę (apie ją rašoma toliau), *(-)'sėtryti* veikiausiai reikėtų skirti prie tvirtagalės priegaidės žodžių.

Raštuose *sėtryti* iki šiol tebėra apyretis, nors ir galima įžiūrėti pastangų padaryti jį literatūrinės kalbos žodžiu. Iš mūsų literatūros klasikų *sėtryti* buvo įprastas svėdasiškiui J. Tumui-Vaižgantui; pvz.: *Tai buvo vienatinė Rimo ir Nerimo gyvenimo rakštis, kuri... sėtrijo ir maudė* (Vaižgantas, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1957, 9). Be *(i)sėtryti*, Vaižganto raštuose greta pasitaiko ir *(i)sėtrinti*, *užsėtrinti*. Gal ne be Vaižganto įtakos *sėtryti* retkarčiais pavartojamas ir tų rašytojų, kuriems iš savo pačių tarmės jis negalėtų būti pažįstamas; pvz.: *jis paliko ten visas rietenas, barnius ir tą smulkų pavydą bei neapykantą, kuris metų metais žmonių kupetoje sėtrijo kaip neskaudi, bet vis dėlto jaučiama, įkyri žaidza* (A. Venclova, Raštai, III, Vilnius, 1955, 150). Kitas *sėtryti* (ir vedinių) kelias į literatūrinę kalbą eina per medicinos srities raštus; čia daugiausia įtakos bene bus turėjęs medicinos profesorius P. Avižonis (kilęs iš Pasvalio); pvz.: *Mažas ragenos įbrėžimas kartais įsisėtrija ir pagadina akį* (Lietuviškoji enciklopedija, I, Kaunas, 1933, 148). Į žodynus *sėtryti* pradedamas dėti maždaug

nuo XIX a. vidurio – pirmasis, rodos, jį registruoja biržėnas K. K. Daukša (gim. 1800 m. prie Pabiržės): *setriti, jatrzeć* (Kos 52a)¹. Nors ir nevirsdamas visai paprastu žodžiu, vėliau *sėtryti* (ar pan.) patenka vis į daugiau žodynų, jų tarpe ir tokių, kurių autoriai – ne rytų aukštaičiai: *Uz-si-sėtrintj, zarazic się* (A. Juška, žod. rankr.); *Sėtryti (-riju, -rijau, -rysiu)*, v. n. *to bę inflamed, to rankle, to fester* (A. Lalis, lie.-ang. žod., I², 1905, 278); *Rankle... sėtryti* (A. Lalis, ang.-lie. žod., II, 1905, 559); *Jatrzyć... się... sėtryti* (A. Lalis, le.-lie. žod., 1912, 51), *Rozjatrzać,-trzyć, sėtrijimą sukelti;... - się, v. sėtryti, užsėtryti* (ten pat, 210), *Zajatrzać,-trzyć, v. užsėtryti* (ten pat, 305); *sėtryti (-riju, -rijau, -rysiu)*, v. n. *inficēties, pielipt (sērga, slimība)* (J. Ryteris, lie.-la. žod., 1929, 1029); *sėtryti, -ija, -ijo, нарыва́ть, гнои́ться* (B. Sereiskis, lie.-r. žod., 1932, 820); *sėtryti, -trija – zapalać ś., zajatrzać ś.* (J. Šlapelis, lie.-le. žod., 1938, 433), *užsėtryti, -rija – zaognić się (o ranie)* (ten pat, 556); *rozjatrzać eig., -yc įvk. sėtryti* (J. Talmantas, le.-lie. žod., 1955, 254); *rozjatrzać, ~ yc 1) sėtryti... ~ ac się, ~ yc się 1) sėtrytis* (V. Vaitkevičiūtė, le.-lie. žod., 1964, 411); *беpeдúмь... sėtryti* (V. Baronas, V. Galinis, r.-lie. žod., I, 1967, 45). Palanki kalbininkų pažiūra į *sėtryti*, kaip į literatūrinei kalbai tinkamą žodį, ypač aiškiai matyti iš to, kad jis duodamas dabartiniuose norminės leksikos žodynuose – 1948 m. Lietuvių kalbos rašybos žodyne: *sėtryti, -ija, -ijo* (325) ir 1954 m. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne: *sėtryti, -ija, -ijo ryt. žaizdai gesti, pūliuoti* (713); plg. ir penkiatomyje Lietuvių rašomosios kalbos žodyne (III 1957): *sėtryti (-iju, -ijau, -ysiu) v. intr. = pūliuoti I. || refl. sėtrytis dasf.* (644; čia skyrium dar pateikiamas *sėtrinti* tr. ir intr. rkšm.).

Sėtryti, -ija tipo veiksmažodžių lietuvių kalboje yra dvejokių: vieni iš jų – slavizmai, plg. *gūbyti, -ija, k(v) ōlyti, -ija, mūčyti, -ija, tēmytis, -ijasi, vėlyti, -ija*, kiti – savo žodžiai, vardažodžių vediniai, plg. *dūmyti, -ija (: dūmai), giėdrytis, -ijasi (: giėdras), meilyti, -ija (: meilus, méilė), nuōdyti, -ija (: nuodaī), viėnyti, -ija (: viėnas)*. Šalia savo pačių veiksmažodžių bemaž visada tebėra atitinkami lietuviški pamatiniai vardažodžiai. Tokio vardažodžio nebuvimas paprastai rodo veiksmažodį esant paskolintą². Kadangi vardažodžio, iš kurio galėtų būti padarytas *sėtryti*, lietuvių kalboje nėra, kyla įtarimas, ar jis tik nebus slavizmas. Tam spėjimui patvirtinti reikėtų nurodyti šio veiksmažodžio originalą gretimose slavų kalbose, o tai padaryti pasirodo tiesiog neįmanoma, kol iš pačios lietuvių kalbos imamas tik vienas izoliuotas *sėtryti*.

Be *sėtryti*, tarmėse ta pačia reikšme dar pasitaiko *ėtryti, -ija, -ijo* (plg. LKŽ II 844), dažniau vartojamas su priešdėliu: *užsiėtryti* (priegaidės žymėjimas – pačių užrašytojų, sąlyginis; Panemunėlis, Žasliai), *už'ėtryti* (Vajasiškis), *až'ėtryti* (Labano-

¹ Cituojamas K. Būgos išrašas LKŽ kartotekoje: A. Kašarauskio (Kosaževskio) rankraštyje „Litvanica“ 41–59 pateikti žodžiai yra paimti iš K. K. Daukšos lie.-le. rankraštinio žodyno. žr. K. Būga, – TiŽ I (1923) 344 t.

² Plg. K. Būga, RR II 52.

ras, Linkmenys, Stirniai); kai kur tariama su *-j-*: *užsijėtryti* (Tauragnai), *ažsijėtryti* (Salakas, žr. LKŽ IV 342); pažįstamas ir *ėtrinti* (plg. LKŽ II 844): *užėtrinti* (Utena), o Lietuvos pietuose (kur vietomis daugiau ar mažiau išplitęs *ie* tariamas vietoj *ė*) – *ietrintis*, *atsiietrinti* (žr. LKŽ IV 19; ten duota su dešininio kirčio ženkle). Veiksmažodžio (*-j*)*ėtryti(s)* kilmė aiški – tai slavizmas, atsiradęs iš br. trm. *ятрыцца* „parausti aplink žaizdą, skaudulį, spuogą ir peršėti, skaudėti, aitrinti“ (Ф. Янкоўскі, Дыялектны слоўнік, Мінск, 1959, 202)³.

Slavizmu, galiausiai kilusiu iš to paties šaltinio – br. *-ятрыць, ятрыцца*, reikia laikyti ir *sėtryti*. Pastarasis savo *s-* yra gavęs jau lietuvių kalboje dėl sangražinių priešdėlinių *ėtryti* lyčių perintegracijos: ten, kur paprastai buvo vartojama tik *užs[i]-ėtryti* ar *ažs[i]-ėtryti*, tos lytys lengvai galėjo būti suvoktos kaip *už-sėtryti*, *až-sėtryti*, iš kur ir abstrahuotas nepriešdėlinis *sėtryti*. Veiksmažodžių su šitokios kilmės *s-* lietuvių kalba turi ne vieną: iš tų pačių rytų aukštaičių (kur kaip tik labiausiai išplitęs variantas *-s-* vietoj *-si-*), pavyzdžiui, yra žinomi *silsėti(s)*, *skabinti(s)*, *stvérti(s)*, *zdairýtis* ir kt.⁴ Tokį *sėtryti* aiškinimą gražiai paremia geografija: iš anksčiau pateiktų duomenų matyti, kad *sėtryti* plotas rytuose (artėjant prie baltarusių teritorijos) betarpiškai pereina į *ėtryti* plotą (kuris rytuose neapima tik pačių pakraštinių rytų aukštaičių). Griežtos ribos tarp tų plotų nėra. Kartais, pavyzdžiui, net ne visai aišku (bent kol trūksta kitų duomenų), kaip reikėtų suvokti *a'sėtryti* (Dusetos, Stirniai) bei *a'sėtyti* (Ignalina) – kaip *až-sėtryti*, *už-sėtryti* ar kaip *až-s[i]-ėtryti*, *už-s[i]-ėtryti* (paminėtose vietose pirmenybė teiktina, rodos, pirmajai interpretacijai). K. Aleknavičiaus (gim. 1803 m. netoli Papilio) *Merga... Užietrinta kay to rôna* (K. Olechnoviczius, Pasakos..., Vilnius, 1861, 45)⁵ lyg rodytų, kad *ėtryti* plotas seniau rytų aukštaičiuose tęsėsi toliau į vakarus ir kad *sėtryti*, jau žinomas XIX a. pirmoje pusėje (tai matyti iš K. K. Daukšos žodyno), daug kur savo pirmąją gali būti pakeitęs palyginti neseniai.

² Plg. K. Būga, RR II 52.

³ Dar plg. *раз'ятрыць, раз'ятрываць* „(iš)aitrinti, (iš)erzinti, (i)skaudinti“ (Беларуска-рускі слоўнік, Москва, 1962, 795); 1. Nosovičiaus br.-r. žodyne (1870, 194) duota *заятрыць, заятпруць*, tačiau kiek kita reikšme – „(i)siutinti“. Maždaug tokiomis pat reikšmėmis vartojamas ir lenkų kalbos atliepinys *jątrzyć* – „aitrinti, erzinti; kurstyti“; (sangr.) „biurti (apie žaizdą), pūliuoti; (sen.) pykti, niršti“. Dėl tolimesnės slavų žodžių etimologijos žr. F. Sławski, Słow. etym. I 541.

⁴ Plačiau žr. E. Fraenkel, Parole baltiche nate da errata analisi di parole composte, – StB III (1933) 114–120; ta pačia tema E. Frenkelis yra rašęs ir vėliau: Slavia XIII (1934–1935) 3tt., IF LIX 295 tt.; J. Otrębski, Gram. jęz. lit. I 376 t.; Z. Zinkevičius, Lie. dial. 190 t.

⁵ Ši citata LKŽ pateikta du kartus: II 844 s. v. *už-ėtrinti* ir IV 19 s. v. *užietrinti*. Teisingas, žinoma, pirmasis skaitymas (su *-ė-*; dėl *ie* rašymo plg. toje pat knygelėje *sakie* „sakė“, *regiejey* „regėjai“ ir kt.). Morfologinių variantų *ėtrinti (-ina, -ino)*, *sėtrinti (-ina, -ino)* atsiradimas šalia *ėtryti (-ija, -ijo)*, *sėtryti (-ija, -ijo)* yra paprastas dalykas, plg. *bažintis* || *bažytis*, *bovinti* || *bovyti*, *klapatintis* || *klapatytis*, *krosinti* || *krosyti*, *kūrinti* || *kūryti*.

Dažnai pasitaiko, kad tam pačiam dalykui pavadinti pasiskolinama ne vienas o daugiau žodžių, kurie paprastai išplinta skirtingose tarmėse. Taip yra ir šiuo atveju: be *(s)ėtryti(s)*, tarmėse maždaug tokia pat reikšme gana plačiai dar yra pažįstami kiti du slavizmai – *rōžyti(s)* (džn. *užsirōžyti*; daugiausia žemaičių), dėl kurio kilmės žr. E. Fraenkel, Lit. etym. Wb. 744, ir *viētryti(s)* (džn. *užsiviētryti*, *-inti*; vakarų aukštaičių, taip pat dalies jų kaimynų pietų aukštaičių ir pietryčių žemaičių), kuris galėtų būti kildinamas iš le. *zapowietrzyć (się)* „už(si)krėsti“ (dėl priešdėlio *po-* praleidimo plg. *māčyti*, *magóti*) ir kurio specialesnei reikšmei („žaidai užsikrėsti“) įsigalėti (bent vietomis) gal bus kiek padėjęs fonetiškai artimas *ētryti(s)* (pietuose – *ietrintis*).

LIT. *sėtryti*

Zusammenfassung

Dem ostlit. *sētryti (-ija, -ijo)* „sich entzünden (von Wunden), eitern“ liegt lit. dial. *ētryti(s)* „dass.“ zugrunde, das aus wruss. – *ятрыць* (in *раз'ятрыць*), *зајтрыць*), *ятрыцца* entlehnt ist. Das Anlaut *-s* ist durch falsche Auflösung der reflexiven Präfixverben wie *užs[i]-ėtryti (> už-sėtryti)* zu erklären.